

УДК 378.147.31
DOI 10.32782/2226-2008-2023-1-22

М. М. Кулачинський, О. О. Сікорська

ВИБІРКОВІ ГУМАНІТАРНІ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ МЕДИКА ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ОСОБИ

Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

УДК 378.147.31

М. М. Кулачинський, О. О. Сікорська

ВИБІРКОВІ ГУМАНІТАРНІ ДИСЦИПЛІНИ ТА ЇХ ЗНАЧЕННЯ У ФОРМУВАННІ МЕДИКА ЯК СОЦІАЛЬНОЇ ОСОБИ

Одеський національний медичний університет, Одеса, Україна

У статті проаналізовані стан та методи навчання вибіркового гуманітарних дисциплін у медичних закладах вищої освіти. Головна увага спрямована на значимість та корисність викладання гуманітарних дисциплін, що безпосередньо впливають на формування медика-спеціаліста як соціальної особи у суспільстві.

Вочевидь спостерігається тенденція уповільнення позитивної мотивації щодо вивчення гуманітарних дисциплін, оскільки здобувач, який вступив до лав медичного закладу вищої освіти (МЗВО), налаштований насамперед на здобуття професійних знань, умінь та навичок. Методи управління сучасною освітою дещо відстають від сьогоденних викликів української держави, особливо на фоні кровопролитної боротьби за національну самоідентифікацію.

Інтердисциплінарні методи, які запропоновані у навчальному процесі з циклу гуманітарних дисциплін можна застосовувати для опанування навчального матеріалу значної складності та обсягу.

Ключові слова: інноваційні методи навчання, соціальна особа, гуманітарні дисципліни, медичні заклади вищої освіти.

UDC 378.147.31

M. M. Kulachinskyi, O. O. Sikorska

SELECTIVE HUMANITARIAN DISCIPLINES AND THEIR SIGNIFICANCE IN THE FORMATION OF A DOCTOR AS A SOCIAL PERSON

Odesa National Medical University, Odesa, Ukraine

The article analyses the state and methods of teaching selective humanitarian disciplines in medical higher education institutions. The main attention is focused on the importance and usefulness of teaching humanitarian disciplines that directly affect the formation of a medical specialist as a social person in society.

The new century requires qualitative orientation in the flow of information, achievement of fundamental knowledge in the field of professional activity and requires future doctors to have excellent mastery of professional competences and a humanitarian outlook.

Therefore, it should be noted that there is a tendency to slow down the positive motivation to study humanities as a higher education getter who has entered a medical higher education institution (HEI) is primarily focused on acquiring professional knowledge, skills and abilities. However, only a small number of them can be fluent in the language of constructive dialogue, communicate in the educational process, and successfully form professional opinion and social and public position.

In the modern world, most scholars have come to the conclusion that social and humanitarian disciplines of today provide not only knowledge that can be used in the profession, but also help young professionals to socialise to a certain extent both in their professional team and in the social space where they live. The methods of managing modern education are somewhat behind the current challenges of the Ukrainian state, especially against the backdrop of the bloody struggle for national self-identification.

Key words: innovative teaching methods, social person, humanitarian disciplines, medical institutions of higher education.

Вступ. Бурхливе XXI століття принесло в український освітній процес кардинальні зміни. Зміст, а найголовніше, аудиторні години, традиційний усний іспит та залік протягом декількох десятиліть скоротилися, а усна форма контролю майже зникла. Нове століття вимагає якісно орієнтуватися у потоці інформації, досягати фундаментальних знань у сфері професійної діяльності, потребує від майбутніх медиків відмінного володіння професійними компетенціями і гуманітарного світогляду.

Та разом з тим спостерігається тенденція уповільнення позитивної мотивації щодо вивчення гуманітарних дисциплін, оскільки здобувач, який вступив до лав медичного закладу вищої освіти (МЗВО), налаштований насамперед на здобуття професійних знань, умінь

та навичок. Однак лише невелика їх кількість може вільно володіти мовою конструктивного діалогу, комунікувати у навчальному процесі, вдало формувати професійну думку та суспільно-громадську позицію. Решта не здатна знайти себе у професії та в соціумі, натомість часто мріє бачити себе і своє майбутнє поза межами України, або взагалі не думає поєднати своє майбутнє з медициною через брак професійної мотивації.

Мета. Аналіз сучасного становища та методів викладання гуманітарних дисциплін у медичного закладу вищої освіти (МЗВО).

Основна частина. У сучасному світі більшість науковців дійшли висновку, що соціально-гуманітарні дисципліни сьогодення надають не лише знання, які можуть бути використані за фахом, а й допомагають молодому фахівцеві певною мірою соціалізуватися як у своєму професійному колективі, так і в суспільному просторі, де дана особа перебуває. Сучасний ринок

медичних послуг вимагає креативного, гуманного, інтелегентного, самодостатнього фахівця.

Як пише у своєму авторефераті І. Сопівник пише, що гуманітарні дисципліни узагальнюють звернення до професійної компетентності сучасного фахівця; моральних якостей, активної громадянської позиції; вміння працювати в умовах ринкових відносин; працелюбності та господарності [1].

Знамените гасло сучасної Європи – це єдність у розмаїтті, яка розглядається не в уніфікації, а в допущенні національної освіти з урахуванням власної етнічної специфіки. Здавалося, що ХХІ століття буде гуманітарним. Це свого роду «новий Ренесанс» у сучасному людському просторі, що змінив тоталітарний, антигуманний з двома трагічними війнами, які спустошили та зруйнували цілі континенти на землі, вік. Постала гостра необхідність звернутися до людяності, до окремої людини та всього, що становить її сутність. Сутність людини, як відомо, формується не лише надбанням практичних вмінь та навичок, а й тими якостями, які наповнюють її духовність, світогляд. Все це дають соціально-гуманітарні дисципліни, бо саме вони виховують людину.

Та разом з тим слід зазначити, що становище гуманітарних дисциплін у закладах вищої освіти кардинально змінилося. За останні п'ять років ми спостерігаємо певне скорочення годин дисциплін гуманітарного спрямування, їх уніфікацію, ліквідацію системи іспитів і традиційних заліків. Методи управління сучасною освітою дещо відстають від сьогоднішніх викликів української держави, особливо на фоні кровопролитної боротьби за національну самоідентифікацію.

Ще наприкінці минулого століття Голова Всеукраїнського Педагогічного Товариства, академік АН ВШ України, професор А. Погрібний писав: «управління освітою лишається...здебільшого номенклатурним, поспіль вельми перестраховальним, зовсім не – чи малоініціативне, та й загалом лякливе до ініціативи, вороже до того, що здатне порушувати утопані та найжджені десятиріччями управлінські дороги» [2].

Пам'ять про минуле у політичній свідомості значної частини адміністративних кадрів та й в багатьох простих громадян країни не дає змоги рухатися вперед. Як пише у своїй статті А. В. Сало: «Після здобуття незалежності Україна отримала унітарну, авторитарну, закриту систему освіти, яка ґрунтувалася на вихованні «середньостатистичної» людини, неспроможної до прийняття самостійних рішень. Уся освіта функціонувала на засадах засвоєння надмірної кількості теоретичних знань, що в результаті перевантаження виключало саму можливість індивідуального та неординарного мислення. Така політика з боку держави є повністю виправданою, зважаючи на те, що головною метою було недопущення розвитку суспільної свідомості». [3].

Уповільнена реакція міністерства на становище суспільно-гуманітарних дисциплін у непрофільних закладах вищої освіти змушує гуманітарні кафедри постійно доводити свою присутність і доцільність у цих закладах. У таких умовах постає питання а чи потрібні ці дисципліни у непрофільних закладах? У цивілізованому світі відповіли на це питання позитивно.

Вже під кінець минулого століття ситуація у ставленні до гуманітарних дисциплін докорінно змінилася через позачерговий розвиток науково-технічної революції, що привела за собою комп'ютеризацію, автоматизацію, роботизацію, а в нашому випадку надання навчальних послуг через електронні інтернет додатки, такі як «Zoom» та «Teams». Минула вимога до високої професійної кваліфікації додала сьогодні вимогу творчого мислення. Нині лікар це не просто спеціаліст у вузькій галузі, це в першу чергу людина, яка здатна використовувати новітні технології у лікуванні, постійно себе самоудосконалювати. Тримати руку на пульсі у питаннях постійних новацій у сфері медицини, а без базової гуманітарної освіти цього вкрай важко досягти.

У сучасному світі давно існує просте і водночас жорстке правило – немає гуманітарної освіти, немає висококласного фахівця, бо без неї сьогодні неможливо розвинути талант майбутнього спеціаліста. Де немає поваги до гуманітарних дисциплін, не може бути поваги до свободи творчості, там з'являється неповага стосовно всього неординарного: сміливої думки, до дивацтва, за яким нерідко ховається талант. Окрім того, лише гуманітарна освіта здатна навчити людей широко і вільно мислити, здатна створювати ті інтелектуальні цінності, яких потребує не лише політика, але й економіка та медицина.

Визначальна роль у подоланні найгостріших соціальних, політичних, ціннісних та й медичних проблем, які спостерігаються сьогодні під час війни, так і будуть існувати деякий час в сучасній українській освіті, що має не відштовхувати, скорочувати або взагалі ліквідувати викладання деяких гуманітарних дисциплін, а навпаки накопичувати їх духовний та матеріальний зміст, вбирати в себе найкращий досвід цивілізованих країн світу. Від системи освіти та її якості буде визначатися майбутній розвиток України.

Прискорення історичного часу у світі, що торкнулося також й терен України, давало можливість збільшувати обсяг знань удвічі кожні тридцять років у минулому, нині, не дійшовши до своєї першої декади, ХХІ століття збільшує цей обсяг вдвічі щороку.

Такий факт розвитку само собою підвищує вимоги до суспільства у сфері якостей професійної освіти. Останні п'ять років МЗВО постійно оновлюють технології навчання, а разом з ними постійно змінюються економічні умови, в яких працюють дані заклади. Сюди слід додати й загострення конкурентної боротьби на ринку освітніх і наукових послуг, і у зв'язку з цим не є стійкою позиція держави по відношенню до вищої освіти.

Треба сказати, що у сучасному світі та й в Україні зокрема спостерігаються кризові явища у формуванні творчого потенціалу суспільства і самостійно вирішити цю проблему будь-якій країні навряд чи вдасться.

У майбутньому Україні доведеться по новому оцінити значення та перспективи розвитку гуманітарної освіти та впровадження її елементів у вищі заклади освіти не гуманітарного спрямування. Так чи інакше гуманітарні дисципліни допомагають сформуватися

медику в якості соціальної особи та відповідати потребам ринку праці і суспільства загалом.

Достатньо низький рівень соціально-гуманітарної підготовки не дозволяє значній кількості випускників повною мірою реалізувати себе у своїй професії, не кажучи вже про власну громадянську позицію. Значна частина інтелігенції має вузькоспеціалізований тип мислення, який формується ще зі студентських лав. Ставлення у таких випускників до гуманітарних дисциплін має поверхневий, а в деяких випадках байдужий характер.

Ще на початку XXI століття соціологічна лабораторія кафедри етики, естетики та історії культури в Національному технічному університеті «Харківський політехнічний інститут» проводила опитування серед старшокурсників цього університету під заголовком «Гуманітарні дисципліни очима студентів» [4]. Було завдання отримати об'єктивні відповіді від студентів про значимість гуманітарних дисциплін, що вивчаються у цьому ЗВО для них як майбутніх спеціалістів.

Так, з самого початку опитування були отримані вражаючі показники, тобто 90,3 % студентів цих курсів вважають, що гуманітарні дисципліни є невід'ємною складовою навчального процесу в університеті. 57,1 % від загальних відсотків відвідують лекції і семінари з гуманітарних курсів, оскільки вважають їх актуальними і цікавими, водночас 42,2 % вивчають їх лише тому, що вони є в навчальному плані [5]. Треба додати, що студентів цікавили саме такі гуманітарні дисципліни як психологія, етика ділового спілкування, які мають нормативний характер. І це є цілком законним, оскільки ці дисципліни суттєво впливають на формування у студента поглядів, переконань і ціннісних орієнтацій. На думку студентства, гуманітарні дисципліни є корисними та необхідними у професійній діяльності. Аналізуючи дані, ми робимо висновок, що студенти хочуть вивчати тільки ті дисципліни, які сприятимуть їх майбутньому професійному успіху.

Першокурсники на Заході це переважно молоді люди 19-20 років, які мають сталу психіку і чітко розуміють поставлену перед собою мету. Тоді як в Україні це вчорашні школярі, яким ледь виповнилось 17 років. А у такому віці складно обрати майбутню спеціальність. Ще наприкінці минулого століття соціологічні опитування свідчили проте, що лише 8% здобувачів вищої освіти самостійно обрали майбутню професію, 85% вступили до ЗВО за рекомендацією батьків або інших родичів, і як наслідок – розчарування у виборі та падіння стимулів до навчання. Це пояснюється тим, що випускник нашої середньої школи значною мірою не підготовлений до навчання у вищому закладі освіти. Директор Київського інституту освітньої політики К. Корсак головною причиною вважає те, що навчання в школі навіть не згадується в документах, прийнятих розвиненими країнами в Болоньї. Країни Європи ще на початку 1990-х років узгодили стандарт середньої освіти за двома головними показниками – тривалість 12-13 років, і спеціалізацією, тобто 3-4 останні роки учні поглиблено вивчають лише ті предмети, що відповідають певному фаху майбутньої вищої освіти. «Виконання цього стандарту – а на даний момент середня

тривалість шкільного навчання в розвинених країнах становить 9000 астрономічних годин, з яких 2700 припадає на профільне навчання – справді гарантує хорошу підготовленість вступників і можливість виконання ними бакалаврських програм усього за три роки [2].

Дисципліни гуманітарного спрямування можуть в цьому випадку допомогти молодій людині краще зорієнтуватися і знайти себе в цьому світі.

Потрібність викладання гуманітарних дисциплін у МЗВО бачиться, перш за все, у формуванні культури мислення, творчих здібностей майбутнього спеціаліста на основі глибокого розуміння всієї культурної спадщини. Вона повинна вирішувати завдання загальнокультурної компетентності людини, що виходить за рамки її професійної сфери.

Тут треба сказати, що гуманітарні дисципліни не є протилежними дисциплінами у навчальному процесі здобувача вищої медичної освіти, навпаки, вони слугують йому певними помічниками, через використання інтердисциплінарного методу у навчальному процесі. Саме компаративістський метод на базі вивчення таких дисциплін як історія медицини, історія вітчизняної медицини та світові цивілізації дозволяє поєднати проблеми розвитку медичної справи в Україні з порівнянням подібних проблем у країнах Європи та Америки. Він надає здобувачеві певного творчого характеру, що йому знадобиться у майбутньому.

Майбутній медик – це не лише фахівець та професіонал своєї справи, це перш за все творча людина, всебічно розвинена з яскраво вираженою індивідуальністю.

Сьогодні гуманітарні дисципліни у МЗВО мають статус вибіркової і, пріоритетними тут виступають історія України, історія української культури, тоді як соціологія, політологія, основи демократії, основи українських політичних вчень, розглядаються вже за можливістю та доцільністю і, можуть мати місце у навчальному процесі, якщо їх обере певна кількість студентів. Не треба забувати, що вищевказані дисципліни реалізують завдання соціалізації людини, які є гнучкими до урахувань постійних економічних, політичних та соціальних змін, що у XXI столітті знаходяться у постійному розвитку.

Якщо додати сюди вдосконалення методик викладання, підвищення якості репрезентації, то це може принципово змінити характер навчання, який у більшій мірі буде сприяти розвитку творчих здібностей особи як представника молодого покоління, молоді еліти суспільства, врешті-решт майбутнього нашої країни.

Під час навчального процесу треба використовувати більше рольових та дидактичних ігор, лекцій-дискусій, перехресних дискусій та інші сучасні методи навчання. В умовах війни навчальний процес супроводжується онлайн- заняттями, що насичені інформаційними технологіями, спеціалізованим телебаченням, різноманітними електронними ресурсами.

Та разом з тим є і певні труднощі, що стосуються технологічної обізнаності як викладача, так і здобувача вищої медичної освіти. Через постійні вимикання електромереж та Інтернету під час повітряної тривоги не завжди вдається провести навчальний процес

у повному обсязі, дуже частим явищем у навчальному процесі онлайн є непередбачуване ненавмисне переривання зв'язку між викладачем та здобувачем, що створює незручності у процесі навчання.

Однак, якщо вчасно видалити проблеми технічного характеру, то можна зазначити, що мультимедійні презентації на заняттях якісно впливають на ефективність навчального процесу, бо здобувач одночасно задіює зорові та слухові рецептори, які допомагають йому на семінарських заняттях робити правильні висновки, судження, аналізувати ті чи інші фактори. І за короткий інтерактивний час йому вдається засвоїти більший обсяг інформації, ніж під час паперової роботи в аудиторії.

При онлайн навчанні можна застосовувати прийоми у вигляді помилок при викладенні матеріалу, попереджуючи при цьому здобувача задля їх виявлення, що слугує у свою чергу певним стимулом та бажанням навчатися.

На семінарських заняттях також можна використовувати доповіді здобувачів, після яких можуть застосовуватися питання від його колег та викладача, а також використовуватися дебати, це дозволяє перевірити глибину знань доповідача та його обізнаність. Крім того, надається можливість обмінюватися власними думками, консультуватися з викладачем. Все це приводить до самостійного мислення, надає здатність до аргументації власної позиції та поваги до думок і поглядів інших колег та викладача.

Т також слід зазначити, що під час чи то доповідей здобувача, чи то лекцій у режимі онлайн можна використовувати власні презентації, які дозволяють якісно інформувати онлайн аудиторію та є важливими у професіограмі майбутнього фахівця.

Треба наголосити, що культура сприймання виступу – теж досить важливий компонент. Найкраща дяка тому, хто виступає, це уважне слухання, що виражається не просто мовчанням, а активною роботою, в якій простежується бажання почути співрозмовника і виявити певну зацікавленість.

Вдосконаленню викладання гуманітарних дисциплін немає меж, тобто викладач знаходиться у постійному пошуку використання на своїх заняттях тих чи інших методів у навчальному процесі, оскільки будь-який метод не є по своїй суті універсальним. Та разом з тим запровадження тих чи інших новітніх методів допомагає не втрачати зв'язок між традиційною системою викладання та використанням електронного підходу, тобто за допомогою інтернет-ресурсів у системі освіти, що спостерігається в останні декілька років.

Викладаючи дисципліни соціально-гуманітарного напрямку викладачеві потрібно створювати сприятливу невимушену атмосферу в ході інформативної взаємодії, у якій здобувач стоїть перед вибором приймати чи не приймати думку викладача як остаточну. Головним завданням тут слугує не лише передача знань здобувачеві, а насамперед вміння формувати власні погляди та правильно їх висловлювати, вміння знаходити і виходити зі складних ситуацій. Таку методику часто використовують на практичних чи семінарських заняттях.

Отже, слід визначити основні положення про користь та значимість викладання гуманітарних дисци-

плін у МЗВО. Першочергове завдання – це навчити здобувача мислити. Мислити творчо і критично, роздумувати і ставити запитання. Такі навички надають змогу отримувати нові відомості з усіх сфер життя.

По-друге, ці дисципліни дають правильне розуміння світу. Дослідження людського досвіду накладається на наші знання про світ. Кризь призму досліджень науковців-гуманітаріїв ми вивчаємо культурні цінності представників різних культур, занурюємося у сутність зразків мистецтва, історичних процесів.

Здобувши гуманітарні знання, майбутній медик має можливість прогнозувати суспільно-політичні та культурно-історичні процеси, що торкаються також й України. Гуманітарні знання є також підґрунтям для вивчення та розуміння досвіду людства. Дослідження в галузі філософії приводять до роздумів над питаннями етики. Вивчення іншої мови допомагає відчутти «смак» спільних рис різних культур. Засвоєння історичного матеріалу сприяє кращому розумінню минулого, водночас створюючи зрозумілу картину майбутнього.

Той накопичений досвід, який містять дисципліни гуманітарного спрямування у МЗВО треба і варто застосовувати в освітньому процесі. І, не дивлячись на те, що гуманітарні дисципліни не є профільними, на наше глибоке переконання, мають бути обов'язковими у навчальному процесі, оскільки допомагають медик-спеціалісту стати конкурентоспроможним як в Україні, так і за її межами. Не слід також забувати, що саме гуманітарна освіта формує людину мислячу, розум якої вільний від стереотипів та загальноприйнятих штампів. Медичний працівник як фахівець, який працює безпосередньо з людиною, мусить мати високий рівень підготовки, і перш за все, у царині гуманітарних дисциплін. Викладання цих дисциплін допомагає сформувати здобувача, залучити до морально-патріотичного суспільства, де першою і головною цінністю такого суспільства є людина.

Висновки. Сьогодні показує наскільки важливу роль у навчальному процесі відіграють гуманітарні дисципліни, що формують цілісну світоглядну систему людських знань. Виховують у молодому фахівцеві особистість, який, осмислюючи час, в якому живе, і головні питання, що їх поставила сучасна суспільна практика, маючи при цьому певний обсяг знань і навичок, здатний їх адекватно вирішувати, доводячи, що він є безпосереднім учасником створення держави, в якій кожен може виступати ключовою дієвою особою суспільного розвитку.

Інтердисциплінарні методи можна застосовувати для опанування навчального матеріалу значної складності та обсягу. У вивченні соціально-гуманітарних дисциплін такі методи застосовують задля поглиблення розуміння, якісної інтерпретації та збільшення обсягів матеріалу, що вивчається. Викладач повинен творчо та гнучко використовувати у навчальному процесі в режимі онлайн різноманітні презентації через мультимедійні пристрої, відображаючи при цьому й національний колорит власного народу, певну специфіку традицій та звичаїв, тобто показуючи самоідентифікацію та самобутність українського народу, що гармонізує зі світовим накопиченим історичним досвідом.

Окрім підготовки фахівця з його фундаментальними знаннями доцільно готувати й соціальну особистість, яка здатна займатися самоосвітою протягом всього життя. Без сумніву в Україні сьогодні є гострі протиріччя між реальністю буття та теоретичними знаннями соціально-гуманітарного характеру. Минуле показало, що науково-технічний прогрес, розвиток економіки, формування ідеологічних засад сучасного суспільства стають джерелами соціального розвитку тільки за умови проявлення через них фізичних і духовних здібностей людини. Суттю нової парадигми освіти є підхід до людини як вищої цінності, самоцілі і головної умови розвитку суспільства. Розвиток особистості, яка є дійсним громадянином, патріотом своєї

країни – головне завдання нової системи освіти. Динаміку розвитку цього процесу має гуманітарна освіта, через розширення кругозору «вузькопрофесійного» спеціаліста у сфері медицини у людину, яка здатна переосмислювати своє життєве призначення, удосконалити свій фах, і врешті-решт залучитися до лав майбутньої еліти. В цьому процесі становлення людини її надійними помічниками виступають непрофільюючі дисципліни, що викладаються у медичному закладі вищої освіти. У найближчому майбутньому українське суспільство буде потребувати професіоналів, які мають не лише фахові знання, а й матимуть високий рівень відповідальності перед державою, українською спільнотою, сформованою гуманітарною системою освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Sopovnik IV. Formation of citizenship of students of higher agricultural educational institutions: autoref. thesis For the acquisition of sciences. candidate degree ped. Sciences: 13.00.07. Ternopil, 2006; 24 (in Ukrainian).
2. Conceptual principles of democratization and reform of education in Ukraine. K.: Shkolyar, 1997; 148 (in Ukrainian).
3. Salo AV. Conceptual foundations of higher education development in Ukraine. BUSINESS INFORMATION. 2015; 10: 91-96 (in Ukrainian).
4. Perevalova LV. The role and significance of humanitarian education in the training of specialists of the new generation. Problems and prospects of the formation of humanitarian and technical elite. Kyiv: Osnovy, 2010; 182-188 (in Ukrainian).
5. Pavlichenko OO, Petrova LO. Collection of scientific works of the Kharkiv National University of the Air Force. Kharkiv, 2018; 3 (57): 152 – 157 (in Ukrainian).
6. Choosing a profession. Website of the Ministry of Labor and Social Policy of Ukraine. URL: www.dcz.gov.ua/kha/control/.../article (in Ukrainian).
7. Yatsyshina OV. Humanitarian training: the problem of definition and role in the professional education of the future doctor. URL: http://www.rusnauka.com/30_OINXXI_2013/Pedagogica/2_146812.doc.htm (in Ukrainian).

Надійшла до редакції 10.01.2023 р.

Прийнята до друку 22.01.2023 р.

Електронна адреса для листування sikorska_olga@ukr.net